

MEDZINÁRODNÝ BESTSELLER

Tomi Reichental

CHLAPEC Z BELSENU

Svedectvo osemročného chlapca
o živote v predvojnovom období
a holokauste na Slovensku

Tomi Reichental

Nicola Pierce

CHLAPEC Z BELSENU

Svedectvo osemročného chlapca
o živote v predvojnovom období
a holokauste na Slovensku

I WAS A BOY IN BELSEN

Copyright © 2011 Tomi Reichental

Original Title: I Was a Boy in Belsen

First published by The O'Brien Press Ltd., Dublin, Ireland, 2011

Published in agreement with The O'Brien Press Ltd.

Slovak edition © 2018 by Eastone Group, a.s.

All rights reserved.

Z anglického originálu *Tomi Reichental – I Was a Boy in Belsen* vydaného
vydavateľstvom O'Brien Press preložila Mgr. Adriana Sýkorčinová.

V roku 2018 vydalo vydavateľstvo Eastone Books, Bratislava.

www.eastonebooks.com

Translation © 2018 Mgr. Adriana Sýkorčinová

Jazykové úpravy: Miriam Pokorná

Redakčné úpravy: Mgr. Alica Činčárová

Layout: Studio Eastone

Tlač: Kasico a. s.

ISBN 978-80-8109-342-5

Všetky práva vyhradené.

Okrem použitia ukážok pre účely recenzie a kritiky žiadna časť tejto knihy
nesmie byť reprodukováaná ani šírená v akejkoľvek forme alebo akýmikoľvek
prostriedkami bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

VENOVANIE

Mojej rodine a pamiatke obetí holokaustu.

POĎAKOVANIE

Rád by som poďakoval Michaelovi O'Brienovi a redaktorom vydavateľstva

O'Brien Press za ich dôveru a trpezlivosť pri písaní týchto memoárov.

Ďakujem aj sesternici Chave Shelach a bratovi Mikimu, ktorí mi pomohli s utriedením faktických informácií. Moja vďaka za pomoc patrí aj Chezimu

Reichentalovi, Bandy Scheimovitzovi, Billovi Morrisonovi, Robertovi (Bobovi) Spitzovi, Pavlovi Kučerovi, Susanne Seitz a Oskarovi Baranovičovi. S prepisom poznámok mi pomáhala Colette Colfer. Nicole Pierce ďakujem za pomoc s písaním knihy, Lynn Jackson a Gerrymu Greggovi za podporu.

„Nemlčím preto, aby sa moja minulosť
nestala budúcnosťou niekoho iného.“

— ELIE WIESEL

*With my best wishes**

* Želám všetko dobré

OBSAH

Úvodné slovo Írskeho trustu pre vzdelávanie o holokauste	IX
Úvod	XI
Predslov	XV

PRVÁ ČASŤ: KONIEC NORMÁLNEHO ŽIVOTA

1 Merašice, náš domov	3
2 Žid! Žid! Žid!	10
3 Strýko Desider Reichental, chirurg	18
4 Všetko sa mení	23
5 Operácia Chytačka	29
6 Zatknutie a deportácia	43
7 Môj otec: Arnold Reichental, statkár	52
8 Strýko Oskar Reichental, architekt	55
9 Strýko Artur Šajmovič, advokát	62

DRUHÁ ČASŤ: BERGEN-BELSEN

10 Život v Bergen-Belsene	73
11 Prvé mesiace	81
12 Diablíce s červeným rúžom na perách	86
13 Beštia z Belsenu	93
14 „Pochody smrti“ do Belsenu	100
15 Muzulmani	105
16 Týfus	109
17 Apríl 1945 – oslobodenie	115

18	Po oslobodení	127
19	Návrat domov	134

TRETIA ČASŤ: ŽIVOT PO NÁVRATE Z BELSENU

20	Bratislava	143
21	Nový život (nielen) v Izraeli	152
22	Odchod jednej generácie	169
23	Stretnutia a návštevy po rokoch	176
24	Návrat do Bergen-Belsenu	187
	Epilóg	197
	Príloha 1	
	<i>Moji príbuzní, ktorí zahynuli v koncentračných táboroch</i>	199
	Príloha 2	
	<i>Josef Kramer prosí o pomoc</i>	201
	<i>Päť sirôt z Belsenu odchádza do Írska</i>	202
	<i>Spravodlivosť pre tých, ktorí prežili Belsen</i>	203
	Zoznam použitej literatúry	205
	Doslov	207

Úvodné slovo Írskeho trustu pre vzdelávanie o holokauste

Svoj príbeh chlapca z koncentračného tábora v Bergen-Belsene začal Tomi rozprávať až po vyše 50 rokoch takmer úplného mlčania. Po vzniku organizácie Írsky trust pre vzdelávanie o holokauste (HETI) v roku 2005 sa stal zanieteným členom skupinky ľudí, čo prežili holokaust a zapojili sa do školského programu HETI *Hovorí človek, ktorý prežil*.

Odvtedy Tomi cestuje po stredných školách po celom Írsku a vždy sa nezmazateľne zapíše do mysle každého, kto si ho vypočuje. Za jeden školský rok vyrozpráva o svojej osobnej skúsenosti s holokaustom približne štyrom tisíckam študentov. Ich reakcie počas Tomiho návštevy, ako aj listy, ktoré od nich následne dostáva, svedčia o tom, ako mocne na nich jeho príbeh účinkuje.

Tých, čo prežili holokaust, ubúda, Tomi si uvedomuje, že je jedným z posledných žijúcich svedkov. Mladým ľuďom rozpráva o tom, čo prežil, aby vedeli, čo sa dialo počas holokaustu. S oduševnením podporuje vzdelávanie o holokauste, pretože verí, že to dlhuje nielen obetiam, ale aj tým, ktorí prežili – táto príšerná epizóda európskych dejín nesmie nikdy upadnúť do zabudnutia.

Dokumentárny film *Až do desiateho pokolenia*, natočený v roku 2008 s podporou Irish Film Board a odvysielaný na stanici RTÉ 1, sleduje Tomiho príbeh od samého začiatku. Začína sa jeho detstvom v Československu, pokračuje tým, ako ho i s rodinou nacisti zajali a umiestnili v tábore v Bergen-Belsene, hovorí o tom, čo bolo s rodinou po oslobodení, a končí Tomiho príchodom do Írska v roku 1960. DVD s filmom je k dispozícii na každej strednej škole v Írsku ako súčasť vzdelávacieho balíčka a patrí k nemu aj metodická príručka pre učiteľov a CD s výukovým materiálom. Spolu s Tomiho autobiografiou *Chlapec z Belsenu* budú už navždy vypovedať Tomiho príbeh.

Poznať Tomiho Reichentalu a pracovať s ním je pre mňa potešením a ctou. Za to, ako veľkoryso svojím časom a energiou podporuje naše programy, sme mu v Írskom truste pre vzdelávanie o holokauste veľmi zviazaní. Jeho knihe *Chlapec z Belsenu* želáme mnoho čitateľov a Tomimu do budúcnosti ešte veľa rovnako plodných a spokojných rokov.

— Lynn Jackson
riaditeľka Írskeho trustu
pre vzdelávanie o holokauste

Úvod

„Židov, ktorí nepracovali, v Poľsku strieľali. Ak boli práceneschopní, nechali ich umrieť. Bolo k nim treba pristupovať ako k bacilu tuberkulózy, ktorým by sa mohlo nakaziť zdravé telo.“

„Nebolo to kruté, ak si človek uvedomí, že sa zabíjajú aj nevinné stvorenia, ako zajace či vysoká zver, aby nenarobili škody. Tak prečo by sa mala ušetriť škodná?“

„Národy, ktoré sa nezbavili Židov, zanikli.“

— ADOLF HITLER V ROZHOVORE S MAĎARSKÝM ADMIRÁLOM
HORTHYOM NA ZÁMKU KLESSHEIM, APRÍL 1943

Konečné riešenie bolo tým najtrúfalejším počinom zla v histórii ľudstva. Pre národnosocialistický režim v Nemecku sa vyhladenie každého židovského muža, ženy a dieťaťa stalo najdôležitejšou prioritou 2. svetovej vojny. To, že štát, ktorý v Európe disponoval najmodernejšími technológiami, priemyselnými zdrojmi a vedeckými poznatkami, to všetko zmobilizoval za účelom likvidácie miliónov ľudí na princípe rasy a náboženstva, bude ešte dlhé stáročia podnecovať k reflexiám o holokauste.

Pred masakrom a horormi konfliktu, ktorý Adolf Hitler rozpútal s cieľom nastoliť na kontinente tisícročnú mocenskú nadvládu, bola väčšina írskoho ostrova uchránená. Otázka osudu európskej židovskej populácie, či už pred, počas alebo po skončení vojny, trápila veľmi málo Írov. O systematickom vyvrazení šiestich miliónov Židov z každého kúta nacistami okupovanej Európy sa dozvedeli až z týždenníkov v kinách, ktoré priniesli zábery z oslobodzovania tábora v Bergen-Belsene britskou armádou v apríli 1945.

Tomí Reichental s bratom Mikim boli iba dvoma z vyhľadovaných, strašidelných postáv židovských detí, čo v krátkej sekvencii záberov z oslobodzovania tábora mávajú cez ostnatý drôt do oka filmovej kamery Bolex. Bratia Reichentalovci pochádzali z dediny Merašice vo vtedajšom Československu. Spolu s miliónmi ďalších patrili medzi tých, ktorých Neville Chamberlain označil za „ľudí z ďalekých krajín“, čo nestoja za to, aby sa kvôli nim viedla vojna. Namiesto toho v Mníchovskej dohode z roku 1938 súhlasil s ústupkami Hitlerovi, aby zabezpečil „mier pre našu dobu“. Ten však nacisti v priebehu dvanástich mesiacov využili na nastolenie okupačného režimu v Čechách (Protektorát Čechy a Morava – pozn. prekl.), na odovzdanie Slovenska do rúk fašistickému kňazovi Jozefovi Tisovi a v septembri 1939 na obsadenie Poľska.

Tomimu Reichentalovi, jeho rodičom a bratovi sa šoa (holokaust) zázrakov podarilo prežiť, avšak slová, ktorými by ich utrpenie opísal, našiel – tak ako mnohí iní s podobným osudom – až po mnohých rokoch. Táto kniha prináša vzácny osobný pohľad na to, ako skončili ľudia „z ďalekých krajín“, ktorých Neville Chamberlain ponechal napospas ich osudu. V období rokov 1940 – 1945 sa Reichentalovci a tisíce iných stali lovnou zverou nelútostných légii Himmlerovho gestapa.

* * *

Keď som sa v lete 2007 vďaka pozvaniu Olivera Donohoea z trustu pre vzdelávanie o holokauste prvý raz stretol s Tomim, bolo to nielen moje prvé stretnutie s človekom, ktorý prežil holokaust, ale aj s niekým, kto pochádza z dnes už neexistujúceho prostredia kultivovaného a intelektuálne rozvinutého židovstva strednej Európy. Ten svet už navždy vykynožili apokalyptické vražedné komandá nacistov a ich spojencov.

V snahe nájsť spojenie s týmto strateným svetom som sa s Tomim a filmovým štábom pod vedením inšpiratívneho kameramana Seamusa Deasyho vydal na bolestnú kreatívnu cestu do najtemnejších kútov modernej európskej histórie. Výsledkom tejto odysey je celovečerný dokumentárny film *Až do desiateho pokolenia*, ktorý sme úspešne dokončili v roku 2008.

Film je dramatickým rozprávaním o období rokov 1942 – 1945, keď na rôznych vyhladzovacích miestach v Poľsku, Československu a Nemecku zahynulo tridsaťpäť Tomiho príbuzných v plynových komorách, pod gilotínou, od hladu alebo pracovného vyčerpania. Napriek minimálnej šanci na záchranu sa Tomimu s rodinou podarilo pred smrťou uniknúť. V roku 1949 odišli do novovzniknutého štátu Izrael a pokúsili sa tam odznova vybudovať svoju existenciu.

Tento krok ich zachránil pred novým, štátom podporovaným antisemitizmom, čo povojnové komunistické režimy východnej Európy spustili na podnet Josifa Stalina. Židov, ktorí prežili nacistické peklo, sovietsky diktátor označil za „triednych nepriateľov“. Miestni komunisti nový stranický postoj k sionizmu dogmaticky uplatňovali zo strachu, aby nevybočili z línie razenej Moskvou. Za týchto okolností bolo od Reichentalovcov prezieravé, že sa rozhodli predať statok v Merašiciach a pokúsili sa o nový život v novom židovskom štáte.

Som rád, že táto kniha prináša ešte podrobnejší záznam o živote Tomiho Reichentalu a stane sa večným svedkom diabolských rozmerov Hitlerovho vyhladzovacieho projektu a odolnosti ľudského ducha.

V roku 2010 nás Jimmy Deenihan, poslanec írskoho parlamentu za grófstvo Kerry a minister pre umenie a kultúru, pozval do mesta Listowel na severe grófstva, aby sme tento film predstavili v pôsobivom Divadle sv. Jána. Pamätník holokaustu v Listoweli je jediný svojho druhu v Írsku. Nachádza sa na brehu rieky Feale v pokojnom kúte Parku Európy.

Uvedenie filmu náhodou pripadlo na 15. apríl. V ten deň, ale pred 65 rokmi, bol Tomi Reichental vyslobodený z hrôzostrašného koncentračného tábora v Bergen-Belsene. Medzi divákmi v ten večer sedel aj Paddy FitzGibbon z Listowelu, ktorý zohral primárnu úlohu pri budovaní jediného pamätníka šoa v Írskej republike.

Paddyho prítomnosť na premietaní filmu nás s Tomim veľmi potešila, pretože jeho naliehavé slová často citujeme na filmových festivaloch

a spomienkových slávnostiach, na ktoré nás s naším filmom pozývajú. Sú to slová, ktoré vyriekol pri odhaľovaní listowelského pamätníka v roku 1995:

„Vráťte sa odtiaľto domov a povedzte svojim deťom a vnúčatám, že ste sa dívali do očí a podávali ruky ľuďom, ktorí prežili najväčšiu kataklizmu, akú ľudstvo rozpútalo proti ľudstvu. Povedzte im, aby o tom rozprávali svojim deťom a deťom svojich detí, pretože týchto ľudí budeme oplakávať, hovoriť o nich a nariekať za nimi vyše desaťtisíc rokov. Lebo ak nie, bude to koniec našich nádejí.“

Keď čitatelia obrátia poslednú stranu tejto knihy, budú poznať príbeh Tomiho Reichentalu v celom jeho význame pre ľudstvo. A azda sa aj inšpirujú chmúrnou radou Paddyho FitzGibbona a povedia svojim deťom a vnukom, aby si knihu jedného dňa aj oni prečítali.

— Gerry Gregg, Dublin

Predslov

Moje detstvo sa člení na tri veľmi odlišné obdobia: bezstarostné roky pred prijatím protizidovskej legislatívy, zatknutie a deportácia mňa a mojej rodiny do koncentračného tábora v Bergen-Belsene, a napokon povojnový zápas o nový život v rozvrátenej realite. Z týchto období najkratšie trvalo to prvé.

Všetko sa to začalo veľmi ďaleko, za hranicami našej dediny Merašice v Československu. Najskôr sa všeličo iba povrávalo, potom nastali perzekúcie – aby sa to napokon skončilo vyvražďovaním...

Zbavovanie Židov majetku

Po vyhlásení samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 katolíckym kňazom Jozefom Tisom pocítili Židia neblahú zmenu spoločenskej nálad. Radikálne a nacionalistické prvky novej vlády sa po vzore nacistického Nemecka domáhali riešenia „židovskej otázky“. Ako prvé bolo treba vylúčiť Židov z hospodárskeho života. Nový štát preto vydal nariadenie zakazujúce Židom vyrábať a predávať kresťanské bohoslužbné a náboženské predmety – v praxi však nepriniesol takmer žiadnu zmenu.

Žiadalo sa prijať tvrdšie opatrenie.

O mesiac neskôr vláda schválila nariadenie, ktorým sa Židom zakázalo vykonávať funkciu notára, a zároveň bol počet židovských advokátov stanovený na 4 percentá z celkového počtu advokátov v komore (o prácu prišli aj moji strýkovia Artur, advokát, a Desider, lekár).

To už bolo o čosi lepšie!

Tieto nariadenia dodávali slovenským antisemitským nacionalistom odvahy zvyšovať svoje požiadavky. Nehovorili azda už roky, že Židia bránia rozvoju inteligencie, pretože majú v rukách tie najlepšie profesie? Vylúčenie Židov z vnútroštátneho života pokračovalo nariadením z 21. júna 1939, ktoré zakazovalo Židom slúžiť v národnej armáde.

Nastal čas zaoberať sa Židmi na osobnejšej úrovni, čas posvietiť si na ich majetok a podnikanie s cieľom previesť ho čo najjednoduchšie a najefektívnejšie do kresťanských rúk. Spočiatku si židovský majiteľ obchodu či továrne mohol vybrať, že polovičný podiel v podniku prevedie na kresťana – hovorilo sa tomu „dobrovoľná arizácia“. Židovi zostala aspoň polovica živobytia a nový partner dostal výbornú príležitosť pripraviť sa na to, aby jedného dňa – v nie príliš vzdialenej budúcnosti – prevzal celý podnik, bez potreby štátnych investícií.

Asi o rok neskôr nový predseda vlády dr. Vojtech Tuka s výrazne antisemitskými postojmi požaduje urýchlenie celého procesu. Či bude podnik arizovaný alebo – ako obchod môjho strýka – jednoducho zlikvidovaný, odtedy určoval na to vytvorený Ústredný hospodársky úrad. V rokoch 1940 – 1941 prešlo do kresťanských rúk 2 223 židovských podnikov, 10 000 menších prevádzok bolo zlikvidovaných. Židia smeli podniky predávať či kupovať už iba s osobitným povolením. To však bolo takmer nemožné získať a zároveň bolo nehanebne drahé.

Protizidovské opatrenia sa týkali aj toho, koľko peňazí si Židia môžu vybrať z vlastného účtu v banke. Kým v apríli 1941 to bolo 500 korún týždenne, o päť mesiacov už len 150.

Na rad prišiel aj drobný majetok. Domácnosti museli odovzdať všetky cennosti, Židia sa museli rozlúčiť aj s kožuchmi, autami, fotoaparátmi, rádiami, dokonca i so vzácnymi knihami. Rodičia požiadali jedného z robotníkov na ich hospodárstve, aby pre nich ukryl stokusový jedáľenský servis z porcelánky Rosenthal. Keď sa poň v roku 1945 vrátili, zamestnanec, do ktorého vložili svoju dôveru, im oznámil, že servis záhadne zmizol.

A napokon museli Židia platiť mimoriadnu paušálnu daň 20 percent zo všetkého svojho majetku, ktorý im ešte zostal. To bola posledná kvapka. Keď sa v roku 1942 začali deportácie, bola väčšina Židov nemajetná.

Národ učili správať sa k nim ako k neužitočným povaľačom parazitujúcim na sociálnych dávkach, ktorí krajinu stoja viac, než je ich hodnota.

Prišiel čas na ďalší krok.

Odsuny Židov

Transporty sa začali 25. marca 1942. Najskôr deportovali mladé židovské ženy a mužov, neskôr celé rodiny, v každom transporte asi 1 000 – 1 500 ľudí. Židovskú komunitu ovládla panika, mnohé rodiny odišli do úkrytu. Veľa Židov ušlo do Maďarska, aj moju starú matku z maminej strany Rosaliu tam prepašovali. Hranicu tajne prekročil aj jej syn Artur s manželkou a deťmi. Ľudia v tých časoch mizli alarmujúcou rýchlosťou, o ničom inom sa vtedy ani nehovorilo.

Nemci nechceli stratiť kontrolu nad tisíckami Židov, preto prvým deportovaným dovolili posilať domov pohľadnice, ktoré mali byť potvrdením, že sú v poriadku. Táto pošta bola, pochopiteľne, prísne cenzurovaná, aby von neprenikli správy o desivej skutočnosti. Ľudia si však čoskoro našli originálne spôsoby, ako správy rozšíriť.

Tvoja sestra Sarah šla minulý týždeň pozrieť starú mamu.

Maurice sa pred niekoľkými dňami stretol s bratom Georgeom.

Cenzori netušili, že stará mama a George sú mŕtvi. Boli to prvé správy, ktoré potvrdzovali pravdivosť chýrov, že Židia zomierajú. Niektorých deportovaných prinútili označiť pohľadnicu neskorším dátumom, čo znamenalo, že keď rodina čítala správu od príbuzného o tom, že žije a je zdravý, v skutočnosti už nebol medzi živými. Veľa takýchto pohľadníc uchováva múzeum Jad Vašem v Jeruzaleme.

Židia, ktorí boli doma, sa zatiaľ všemožne usilovali vyhnúť deportáciám. Využívali všetky svoje kontakty, aby si zaobstarali úradnú výnimku – napriek tomu, že Hlinkova garda, slovenský ekvivalent nemeckej SS, tieto výnimky často nebrala do úvahy. Mala povinnosť naplniť kvóty a čísla museli jednoducho sedieť. V nebezpečenstve tak bol prakticky každý.

Podľa dnešných odhadov bolo z 90 000 Židov, čo žili na Slovensku, vyvraždených 70 000 (vrátane 35 členov mojej rodiny), prežilo ich asi len 20 000.

PRVÁ ČASŤ

KONIEC
NORMÁLNEHO ŽIVOTA

PRVÁ KAPITOLA

Merašice, náš domov

Bývali sme v Merašiciach v topolčianskom okrese, malej slovenskej dedine s asi 700 obyvateľmi. Bola to dedina ako každá iná, celý spoločenský život sa odohrával v jednom hostinci a jednom rímskokatolíckom kostole. Otec do hostinca chodieval, aby si vypočul miestne novinky. Noviny neboli k dispozícii, k informáciám sa človek najlepšie dostal pri pive alebo poháriku slivovice. Krčmár Varga zvyčajne posedával a popíjal so zákazníkmi, kým jeho žena zastávala všetku prácu. Občas sa tam objavil niekto, kto mal cez dedinu cestu, a skvelá pani hostinská Vargová ho hneď počastovala jedlom. Pokiaľ si pamätám, hostinec bol otvorený neustále, nemal žiadne otváracie hodiny a dvere sa nikdy nezamykali. Kto šiel okolo, zaskočil dnu na pohárik a pár slov. Otec hovorieval: „Aj kone sa už naučili zastať pred krčmou.“

Novinky a klebety sa získavali aj od miestneho farára. Bol to dobrý priateľ našej rodiny, rodičia s ním radi hrávali karty. Najzaujímavejšou budovou v dedine bol starý kostol s jednoduchým gotickým interiérom, ktorého história siahala až do roku 1397. Kto sa blížil do Merašíc, už z diaľky ako prvú zbadal kostolnú vežu. Farár Harangozó bol nízky, územčistý muž, u susedov veľmi obľúbený pre svoju láskavosť a dobročinnosť – a sklon neodmietnuť pohárik či dva. Býval v neveľkom dome pri kostole so svojou sestrou Margitou, ktorá mu robila gazdinú aj sekretárku. Popri farských povinnostiach vyučoval aj náboženstvo na miestnej škole. Ako Maďar mal radosť, že moji vzdelaní rodičia s ním hovoria v jeho vlastnom jazyku. Najviac práce mal, prirodzene, v nedeľu, keď za zvukov kostolných zvonov prichádzali na

omšu dedinčania oblečení vo svojich najlepších šatách. Po nej sa muži pobrali v skupinkách do krčmy a ženy domov variť obed.

Obchod mojich starých rodičov bol široko-ďaleko jediným poriadnym miestom, kde sa dalo nakúpiť. Vlastne to bola iba malá miestnosť s pultom, ktorý oddeľoval verejnú časť od malej obývacej časti vzadu. Bol to obchod so zmiešaným tovarom, predávalo sa v ňom všetko od múky a cukru, cez ihly a nite, až po papier, lep a čokolievku, čo mohla usilovná gazdina potrebovať na zabezpečenie čistoty v domácnosti. Komu bolo treba niečo viac, napríklad nový oblek či pár topánok, musel sa vybrať autobusom – chodil raz denne – do najbližšieho mesta. Dodnes mám v pamäti, ako bol každý jeden druh tovaru zapísaný a mal svoje presné miesto. V obchode vždy vládla čistota; prach, či už skutočný alebo domnelý, sa vymietal niekoľko ráz za deň. Ak sa náhodou stalo, a stávalo sa to iba zriedka, že nejaký tovar bol vypredaný, starý otec – volali sme ho *opapa* – zákazníkovi slávnostne prisľúbil, že ho okamžite objedná a bude ho mať pripravený v najbližších dňoch. Opapa ani na chvíľu nezľavil z profesionality a všetkých, ktorí k nemu chodili nakupovať, oslovoval ich priezviskom bez ohľadu na vek a postavenie. Neformálneho či dôverného tónu by sa uňho nik nedočkal. Účelnosť, s akou opapa viedol obchod, dokonale odrážala jeho charakter.

Hoci bol pomerne prísny, mali sme ho veľmi radi. S bratom Mikim sme za ním chodili do obchodu, lebo sme vedeli, že od neho – ako úplatok, aby sme ho nevyrušovali – dostaneme sladkosti, nikdy nie viac než jeden či dva kúsky pre každého. Vždy sa obliekal od hlavy po päty do čierneho, čierny klobúk, čierne fúzy. Striktne pristupoval nielen k vedeniu obchodu, ale aj k záležitostiam viery. Raz za pár týždňov k nám chodieval *sochet*, mäsiar židovskej komunity, aby nám kôšer spôsobom pozabíjal kurenca a kravy. Sabatová večera sa v piatok večer nezačala, kým si k stolu ako prvý nesadol opapa. S Mikim sme vždy sekali dobrotu, lebo sme jednoducho museli. Žiadne hádky či jašenie, svoju energiu sme sústreďovali na modlitby a jedlo. Od stola sme nesmeli odísť, kým sme všetko nedojedli, a aj potom sme si najskôr museli od opapu vyžiadať dovoľenie.

Starká, *omama*, bola pravým opakom svojho manžela, výzorom i spôsobmi. On vysoký a štíhly, ona malá a kyprá. Hrubé vrstvy šiat zahaľujúce jej nedokonalé tvary si chránila nariasenou zásterou, ktorú nosila každý deň.

Mala husté, vlnité vlasy farby striebra a pod bradou lalok, čo sa jej pri robote pohojdával. Pamätám si na ňu už len ako na staršiu, aspoň šesťdesiatročnú ženu, neprestajne však niečo robila. Starala sa o domácnosť, varila a piekla, a keď šiel opapa po tovar, zastupovala ho v obchode. Z ich deviatich detí žil v Merašiciach iba môj otec, čo malo za následok, že omama nás s Mikim – k nevôli našej matky – rozmaznávala, najmä makovými a tvarohovými buchtami, džemovými či jablkovými koláčmi a inými dobrotami, čo práve napiekla. Niekedy som k nej zašiel iba preto, aby som sa díval, ako pečie ražný chlieb, typický dedinský pokrm veľkosti menšieho kolesa od voza. Vždy upiekla dva bochníky, vystačili na niekoľko týždňov. Keď mala menej práce, rozprávala mi rozprávky o Červenej čiapočke a Jankovi a Marienke.

Matka zastávala liberálnejšie názory a synagógu navštevovala iba vo sviatky. Často nám k jedlu pridala niečo, čo nebolo kóšer, salámu alebo slaninu, a kázala nám ukryť to pred opapom. Verila, že počas studených, nevľúdnych zimných mesiacov majú deti jesť tučné jedlá. Keďže som bol v jedle priberčivý, často ma trápila nádcha alebo infekcie uší. Pri stole ma moja úbohá matka zakaždým celý čas presviedčala, aby som zjedol zeleninu. Jej prosby som odmietal z hlúpych, pre dieťa iste typických dôvodov: „Špenát jesť nebudem, určite by som z neho celý ozelenel.“

Manželstvo mojich rodičov bolo vopred dohodnuté – kým, neviem –, ale bol to šťastný zväzok. Svadba sa konala 26. októbra 1930, ženích mal 28, nevesta o päť rokov menej. Medové týždne strávili v Benátkach. Na tie časy to bolo čosi nevídané. Domnievam sa, že cestu dostali ako svadobný dar od Šajmovičovcov, matkinej rodiny. Všetci mali úspešné kariéry, ešte aj matka – na sestra Margo bola zubná technička a dokonca mala vlastnú súkromnú prax, čo vtedy vôbec nebolo bežné. Ani príbuzní z otcovej strany sa nedali zahanbiť, bol medzi nimi chirurg, architekt, vedúci kancelárie. Otec vyštudoval obchod a poľnohospodárstvo na nemeckej vysokej škole na Slovensku, hovoril niekoľkými jazykmi, no nikdy neprejavil záujem budovať „ozajstnú“ kariéru. Keď sa opapa rozhodol, že na hospodárenie je už pristarý a otvoril si obchod, otec po ňom hospodárstvo ochotne prevzal. A tak sa stalo, že mestské dievča z dobre situovanej rodiny sa vydalo za hospodára a prišlo bývať do malej dedinky. Dalo sa preto očakávať, že zo začiatku to nebude mať jednoduché; mame chvíľu trvalo, kým si zvykla na nový život, ale napokon

si našla svoje miesto. Prispelo k tomu azda aj to, že s otcom mali veľa spoločného. Obaja boli vášniví čitatelia a milovali hudbu, najmä operu. Večery sa vtedy často trávili pri rádiu, jedinom zdroji zábavy, ale rodičia žili aj spoločensky, otec mal vždy množstvo priateľov z rôznych kruhov. Nikdy sa pred nami nehádali. Občas sme si všimli, že sa niekoľko dní nerozprávajú, no nestávalo sa to často.

Naša slúžka Mariška matku zbožňovala – boli ako najlepšie priateľky. Mariška bola rímskokatolíckeho vyznania, s mužom, ktorý pracoval pre istú nemeckú rodinu, mali šesť detí. Matku odbremenila od prania a žehlenia a tá sa mohla naplno venovať vareniu a pečeniu.

Neboli sme jediní, čo mali v dedine slúžku. V Merašiciach žilo niekoľko zámožných rodín a dedinčania z rôznych dôvodov považovali za bohatých aj nás. Prvým dôvodom bol náš obchod, druhým 120 hektárov hospodárstva môjho otca, na ktorom zamestnával päť miestnych chlapov, a tretím náš dom, väčší než iné. Domy v okolí boli bielené vápnom a hlinené, zatiaľ čo náš bol bielený vápnom, ale postavený z tehál. Ani moja matka sa neobliekala do farebných sukni a šatiek ako iné ženy. Nosila šaty nenápadnejších farieb, jej štýl bol o čosi úhľadnejší. Aj otec sa odlišoval od iných mužov – vždy nosil kravatu. Mal aj stodvadsaťpäťku motorku, náš jediný prepych. Veľmi rád som sa vozieval usadený na nádrži a díval sa, ako ľudia otáčajú hlavy, keď nás počujú prichádzať.

Po žatve otec každú zarobenú korunu vložil do banky a tam zostala, až kým nevyvstala skutočná potreba na jej minútie. Všetko, čo sme doma jedli, pochádzalo z nášho hospodárstva: maslo, džemy, syr, chlieb a pečivo. Počas horúcich liet matka vyrábala vlastnú zmrzlinu. Pripravovala aj likéry – v kotle uvarila čerstvé ovocie a naliala ho do sklenených fliaš. Príbuzní, ktorí nás prišli navštíviť, si tak mohli vybrať z hruškového, slivkového a čerešňového likéru, dokonca aj pálenku. Vďaka matke a starej matke bola naša rodina sebestačná. To znamenalo, že v dome sme nikdy nedržali peniaze v hotovosti. Ani slúžku zrejme nevyplácali peniazmi; jej plácou mohli byť potraviny, čo dostávala od matky.

Je teda pravda, že sme mali všetko, čo sme potrebovali, ale tak veľa toho zasa nebolo. V dome bola iba jedna spálňa, Miki preto spával na malej pohovke v obývačke a ja konča rodičovskej postele. Síce sme mali kvalitnú